

PAŠA IN PREDELAVA MLEKA V PLANINAH TRIGLAVSKEGA NARODNEGA PARKA KULTURNA DEDIŠČINA IN AKTUALNA VPRAŠANJA

ŠPELA LEDINEK LOZEJ

V prispevku je orisan pregled planinstva oziroma planšarstva in s planšarstvom povezane kulturne dediščine na območju Triglavskega narodnega parka. Poudarjena so aktualna vprašanja, razhajanja, zблиževanja in premoščanja razlik med razumevanji in izkušnjami planšarstva in planšarske kulturne dediščine raznovrstnih deležnikov, od neposrednih akterjev v planinah do zastopnikov javnega interesa.

Ključne besede: planine, Triglavski narodni park, kulturna dediščina.

The article contains a survey of Alpine dairy pasturing and of elements of cultural heritage associated with pasturing within the confines of Triglav National Park. The author raises questions as well as identifies discrepancies, overlaps and reconciliations among different understandings and experiences of dairy mountain pasturing and its cultural heritage on the part of diverse stakeholders: from directly involved agents to representatives of public interest.

Key words: mountain pastures, Triglav National Park, cultural heritage.

Paša in predelava mleka v planinah sta bili v 19. in v prvi polovici 20. stoletja pomembni gospodarski dejavnosti na današnjem območju Triglavskega narodnega parka (TNP) in njegovem obrobju. V prvem delu prispevka je orisan zgodovinski pregled planinstva oziroma planšarstva, tj. planinske paše in predelave mleka, v Julijskih Alpah ter s planinstvom povezane kulturne dediščine na današnjem območju TNP. V nadaljevanju so navedena aktualna vprašanja, razhajanja in zблиževanja med pogledi, razumevanji in izkušnjami planšarstva in planšarske kulturne dediščine različnih akterjev, od neposrednih deležnikov v planinah (pastirjev in sirarjev, rejcev živine, (so)lastnikov planin, agrarnih skupnosti, vikendarjev) do zastopnikov javnega interesa (Javnega zavoda TNP in resornih ministrstev, predvsem pooblaščenih zastopnikov kmetijske politike in dediščinskega diskurza). Gradivo za prispevek je bilo zbrano na podlagi bogate dokumentacije o življenju in delu v planinah, ki so jo zbrali Tone Cevc in drugi sodelavci Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, ter na podlagi empiričnega raziskovanja, in sicer obhodov in pogovorov z rejci živine, sirarji in pastirji v planinah, obiskovalci, zaposlenimi v Javnem zavodu TNP, konservatorji kranjske in novogoriške območne enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije in območnih muzejskih ustanov.¹

¹ Večji del raziskave je bil izveden v okviru temeljnega raziskovalnega projekta *Triglavski narodni park. Dediščine, akterji – strategije, vprašanja in rešitve*, ki ga podpira Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS. Za sodelovanje pri empiričnem delu raziskave in nasvete pri pisanju prispevka se zahvaljujem Saši Roškar (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Kranj) in Davorinu Korenu (Javni zavod TNP). V prvi vrsti pa gre zahvala vsem širokosrčnim planšarjem, ki so odprli ograde svojih planin.

Arheološki viri in etnološke raziskave izpričujejo, da je bila transhumantna oblika gorskega pašništva v Alpah razvita že v prazgodovini² in starem veku.³ O starosti planin priča predсловanska etimologija toponimov ter pastirskih in sirarskih izrazov.⁴ Arheološke najdbe razvalin srednjeveških pastirskih stavb z odprtim ognjiščem ter orodij in priprav za sirarstvo dokazujejo, da so v srednjem veku pastirji v planinah že predelovali mleko v mlečne izdelke (Cevc 2000; 2003: 7–19; 2004: 57–82; 2006: 119–121; 242–248). V okviru novoveških fiziokratskih prizadevanj je planinska paša kljub uvajanju hlevske živinoreje postajala vse pomembnejša, še posebej po zemljiški odvezi sredi 19. stoletja in posledični ureditvi služnostnih pašnih pravic. Gospodarski pomen planinske paše in sirarstva je razviden iz prizadevanj za uvajanje umnejšega skupnega sirarstva in sirarskih družb, za katere sta se v 19. stoletju zavzemali Goriška in Kranjska kmetijska družba (b. n. a 1874: 4; Povše 1878: 3; Novak 1985; 1987). V času med prvo in drugo svetovno vojno je za planinsko gospodarstvo v kranjskem delu današnjega TNP skrbela Komisija za agrarne operacije (Spiller-Muys 1926: 24), v goriškem pa sprva Svet za gospodarsko obnovo Goriške (Tuma 1918; 1924: 76), kasneje pa Cattedra ambulante d'agricoltura per la provincia di Gorizia (Marsano 1932).

V drugi polovici 20. stoletja sta paša in predelava mleka zaradi družbenih, gospodarskih in tehnoloških sprememb izgubljali družbenoekonomsko vlogo (Kralj in Koren 2011: 16–23; Potthoff idr. 2013). Med družbenopolitičnimi dejavniki, ki so vplivali na opuščanje planinstva oziroma planšarstva, velja izpostaviti spremenjena lastniška in upravljavska razmerja, saj so planine prešle v skupno ljudsko premoženje ter v upravljanje agrarnih skupnosti (Uradni listi LRS 1947: 332; 1956: 61–64; 1965: 109–112),⁵ ukinitvev gozdne paše (Vojvoda 1967: 14), predvsem pa splošno industrializacijo in deagrarizacijo prebivalstva, ki je skupaj s spremenjeno strukturo družin vplivala na pomanjkanje primerne delovnega osebja (Senegačnik 1983: 38–43; Knific 1995: 211; Vojvoda 1995: 15–17; Kralj in Koren 2011: 23; Koren 2012). Kljub temu pa se je skupnostna ali individualna oblika

² Odkritja bronastodobnih temeljev pastirskih koč v vzhodnem Dachsteinskem pogorju ter železnodobnih kamnitih ograd na Južnem Tirolskem postavljajo koriščenje visokogorskih pašnikov skupaj z nabiranjem zelišč, pridobivanjem rude in lovom v prazgodovino (Cevc 2006: 113–114, 121).

³ Prim. številne rimskodobne najdbe ostankov pastirskih koč, živinskih zvoncev ali njihovih kembljev ter lončenine v planinah Klek, Krstenica, Vodene Rupe in Zadnji Vogel (Cevc 2006: 118).

⁴ Prim. npr. toponime *Komna, Krma, Krn, Matajur, Porezen*; predromanske izraze *tamar, cgan, trnač* ter romanske izraze *pinja, matuda, skuta* (Novak 1961: 126–128).

⁵ S pašniki naj bi upravljale kmetijske zadruge, ki se jim je zgolj deloma in v posamičnih primerih posrečilo vpeti planinsko gospodarstvo v svoje gospodarske (in politične) cilje; v veliki meri so z njimi upravljali pašni odbori, sestavljeni iz kmetov, zainteresiranih za pašo, v katerih so se (lahko) vsaj deloma ohranila predvojna srenjska razmerja (Melik 1950: 142; Vojvoda 1967: 12; Petek 2005: 53). Pravico do izrabe planine so urejale pogodbe med gozdarsko-kmetijskimi zadrugami in občinskimi ljudskimi odbori. Kmetijske zadruge naj bi zagotavljale modern(iziran)o smotno planinsko gospodarjenje, kar pa kljub načrtom in poskusom združnega sirarstva oziroma celo odvoza mleka po mlekovodih (npr. iz planin Kuhinja in Uskovnica) zaradi skopih sredstev ter prepletanja zasebnih in združnih interesov ni bilo uresničeno (Vojvoda 1967: 13; TZ 2011; Gartner 2012).

Slika 1. Planina Laz, 2012 (foto: Š. Ledinek Lozej).

planšarstva, tj. paše in predelave mleka v kolobarjenju z (dolinsko) košnjo, ohranila v drugo polovico 20. stoletja na posamičnih območjih današnjega TNP, predvsem na Tolminskem in Kobariškem, deloma pa tudi v Bohinju, na Bovškem in v Gornjesavski dolini. Od druge polovice 90. let 20. stoletja je število delujočih planin celo naraščalo, predvsem zaradi paše mlade živine in dojlj (Ledinek Lozej 2002: 69–90; 2012: 109–121; Koren 2006: 63–67; 2012; Petek in Urbanc 2007; Putthoff idr. 2013). Medtem ko je število živine naraslo, pa se količina v planinah namolzenega (in predelanega) mleka ni povečala. Predelava mleka se je zaradi specifičnih družbenogospodarskih okoliščin, zlasti manj razvitega gozdarstva in turizma ter večje oddaljenosti od industrijskih središč, bolj ohranila v planinah v primorskem delu TNP. Danes še delujoče mlečne planine na posoškem območju TNP so planine Lom, Podkuk, Polog, Pretovč, Razor, Stador, Sleme, Medrje in nižja planina Laška seč na Tolminskem, planine Leskovicica, Kašina, Kuhinja, Zaslav in Zaprikraj na Kobariškem ter Duplje, Loška Koritnica in Mangrt na Bovškem. Na gorenjskem območju TNP se je predelava mleka ohranila le v visokogorskih planinah Konjščica, Laz, Krstenica, Velo polje, v pred leti obnovljeni planini Zadnji Vogel in od letošnje pašne sezone še v planini Javornik, v individualni obliki pa tudi v nižjih planinah Praprotnica, Uskovnica in Zajamniki (TZ 2011, 2012, 2013; Koren 2012).

S planinsko pašo in predelavo mleka je povezan pester niz prvin kulturne dediščine TNP, od snovne dediščine do nesnovnih večšin in znanj ter kulturne krajine. V Izhodiščih za načrt upravljanja (Lukan Klavžer 2012) je dediščina skladno z Zakonom o varstvu

kulturne dediščine (Uradni list RS 2008: 1121) razdeljena na nepremično, premično in živo kulturno dediščino. Planine Javornik, Klek in Konjščica na Pokljuki ter planina Leskovica pod Krnom⁶ so ovrednotene kot spomeniki državnega pomena (Lukan Klavžer 2011: 9; Register kulturne dediščine 2013). Poleg celotnega območja TNP, ki je registrirano kot kulturna krajina, so kot nepremična kulturna dediščina vpisane še Mangrtska planina in prestaja v Bavščici na Bovškem, planine Kašina, Slapnik, Zaprikraj pod Krnom, planine Laška seč, Lom, Kal, Sleme, Školj, Za Grmučem na Tolminskem, planine Govnjač, Na Kalu in Na Kraju na Komni, planina Storeča raven v Ribčevem Lazu, planine Blatce, Blato, Dedno polje, Hebed, Jezerce, Krstenica, Laz, Mišelska planina, Ovčarija, Pri jezeru, Spodnja in Zgornja Grintovica, Tosc, Uskovnica, Velo polje, Viševnik, Vodični vrh, Voje in Vogar nad Zgornjo Bohinjsko dolino, planine Poljana, Suha, Za Liscem in Žlan v spodnjih bohinjskih gorah, Belska planina, Četeže, Javornica, Jelje, Kranjska dolina, Konjska dolina, Lipanca, Na Šeh, Meja dolina, Pokrovec, Praprotnica, Rečiška dolina in Za jamo na Pokljuki,⁷ planina Krnica v Zgornji Krmi, Vrtaška planina nad Mojstrano ter planine Oblek, Obronica in Spodnji Kozjek na Mežakli. Planine so registrirane kot nepremična kulturna dediščina ali kot integralna dediščina, v tipološkem oziru pa so uvrščene bodisi k naselbinski dediščini ali h kulturni krajini (Register nepremične kulturne dediščine 2013).

Ker je na tipu kulturne dediščine osnovan pravni režim varstva (Ministrstvo za kulturo 2008), ima nekonsistentna tipologija oziroma sprememba tipologije planinske dediščine tudi pravne in stvarne posledice. Po mnenju etnologinje konservatorke s kranjske območne enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije (ZVKDS) je s stališča pravnega varstva planinske dediščine smotrnejša uvrstitev planinskih območij k naselbinski dediščini in ne v okvir kulturne krajine, ki je (o)vrednotena s krajinsko-arhitekturnega in ne iz etnološkega zornega kota (Roškar 2013).⁸

Z življenjem in delom pastirjev v planinah so (bili) povezani številni zanimivi predmeti – predvsem oprema pastirskih stanov in sirarn, pripomočki za tovorjenje sira in skute v dolino ter za spravilo sena, prvine oblačilne kulture –, ki so v muzejskih ustanovah predstavljeni kot premična kulturna dediščina. Na območju TNP oziroma v neposredni bližini je več muzejskih zbirk, v katerih so razstavljeni predmeti iz (preteklega) življenja in dela pastirjev in sirarjev v planinah: v Domu Trenta (Informacijsko središče TNP) na Logu v

⁶ Planina Leskovica je bila že razglašena za spomenik lokalnega pomena (Lukan Klavžer 2011: 9; Register kulturne dediščine 2013).

⁷ Posebej sta na Pokljuki registrirana še stan Pod Robom na Koprivniku in Knoflov stan v planini Goreljek (Register nepremične kulturne dediščine 2013).

⁸ Obliko, lego in število poslopij v občasno naseljenih pastirskih seliščih so namreč določali naravni (lega planine, razpoložljivo gradivo), gospodarski (vrsta živine, predelava mleka), zgodovinsko-pravni (oblika lastništva in pašne pravice) in družbeno-organizacijski (skupna ali individualna paša in predelava mleka) dejavniki (Cevc 1984). Skladno s tem so tudi v Izhodiščih za načrt upravljanja povzete osnovne formalne značilnosti planinskih stavb in njihovo poimenovanje po različnih območjih TNP; tako so v okviru obravnave profane stavbne dediščine navedeni in opisani tolminsko-kobariški stanovi in hlevi, bovške prestaje in hrami, bohinjske hišice, stanovi in sirarne, blejski stanovi s hlevi ter dolinske bajte (Lukan Klavžer 2011: 22–24).

Trenti je razstavljen notranja oprema stanu iz posoške planine Trebiščina, v Planšarskem muzeju v Stari Fužini, izpostavi Gorenjskega muzeja, so razstavljeni predmeti iz bohinskih planin, v muzejski zbirki Tolminskega muzeja in Mlekarne Planika z naslovom *Od planine do Planike* v Kobaridu pa predmeti iz tolminskih in kobariških planin. Poleg navedenih zbirk velja omeniti leta 2011 obnovljen Knoflov stan na Goreljku z ohranjeno starejšo strešno konstrukcijo, stavbnim pohištvo in notranjo opremo (Lukan Klavžer 2011: 28; TZ 2012a; 2012b; Roškar 2013).⁹

S planšarstvom so povezane tudi prvine nesnovne oziroma žive kulturne dediščine. V Seznamu registriranih enot žive kulturne dediščine še niso bile evidentirane (Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport 2013), Izhodišča za načrt upravljanja pa navajajo naslednje: bogato izrazje, s planšarstvom povezane folklorno-turistične prireditve,¹⁰ pastirske delovne šege (Lukan Klavžer 2011); k temu bi kazalo dodati še znanja o reji živine, še posebej nekaterih za rejo v visokogorju primernih avtohtonih pasem,¹¹ rabo večstopenjskega kolobarjenja košnje, paše in hlevske reje,¹² družbeno-pravne oblike individualnih ali skup(nost)nih posestnih razmerij, organizacijo paše, delitve dela in pridelkov. Življenje v planini zahteva tudi dobro poznavanje terena, rastlin, vremena in zdravljenja živine. Za graditev stanov je bilo pomembno še gozdarsko in tesarsko znanje, poznavanje graditve suhozida ter tudi krovsko znanje o izdelovanju skodel, kritju s slamo, izdelavi lesenih cevi za potrebe oskrbe z vodo in podobno. V mlečnih planinah pa je bilo najpomembnejše sirarsko znanje – znanje predelave mleka v sir in skuto ter druge sirarske proizvode. V planinah se tako izdelujejo trdi siri, iz kravjega mleka sir tolminc ter ponekod tudi bohinski sir, iz ovčjega mleka bovški sir, pa tudi poltrdi trapist in mohant. Poleg sira se izdelujejo tudi albuminska skuta, maslo in pinjenec. Tolminc, bovški sir in mohant so na državni, prva dva pa tudi na evropski ravni zaščitena z označbo porekla (Uradni list EU 2011b: 25–28; 2011a: 14–17; 2012a: 5–6; 2012b: 2–3; Uradni list RS 2003: 14081; 2004: 6289).

Naštetim kulturnim prvinam so status (evidentirane) kulturne dediščine podelili iz vidika pooblaščenega dediščinskega diskurza in dediščinskih praks konservacije, promocije, komercializacije in revitalizacije, pri katerih je dediščina (reprezentacijski) konstrukt, dodeljen izbranim ovrednotenim kulturnim prvinam. Drugačno razmerje do kulturnih prvin pa imajo rejci živine, pastirji in mlekarji, ki so njihovi glavni nosilci ter tvorci. Z navedenimi prvinami, ki so ovrednotene kot kulturna dediščina, imajo neposreden stik v vsakdanji praksi, ki jim omogoča njihovo občutenje in doživljanje: npr. občutenje, kako priročna je graditev stanov iz gradiv, razpoložljivih v planini, čeprav Zakon o TNP izrecno prepoveduje sečnjo, če je planina v t. i. prvem območju (Uradni list RS 2010) in so lastniki stanov kljub zaraščanju

⁹ Knoflov stan je v lasti Občine Bohinj in bi bil kot muzej na prostem lahko sestavni del izobraževalno-turistične ponudbe oziroma družabnega življenja (TZ 2012a; 2012b; Roškar 2013).

¹⁰ Npr. Kravji bal v Bohinju.

¹¹ Bovške ovce, drežniške koze in cikasto govedo (podrobneje prim. Kralj in Koren 2011: 21–22).

¹² Kolobarjenje paše in košnje ima poleg neposrednih gospodarskih učinkov tudi neposredno vlogo pri oblikovanju in vzdrževanju kulturne krajine.

Slika 2. Transport mleka do sirarne, planina Laz, 2012 (foto: Š. Ledinek Lozej).

primorani les in škodle pritovoriti v planino s helikopterjem ali kako drugače (Gartner 2012); neprilagojenost brunastih stanov brez okenskih odprtih siceršnjim sodobnim stanovanjskim razmeram; priročnost, a neustreznost sirarskega orodja sodobnim higienskimi zahtevam pri predelavi živil; prilagojenost cike, bovške ovce in drežniške koze reji v planini; okus v planini narejenega sira; napor zaradi vsakodnevnega zgodnjega vstajanja, nošnje vsega potrebnega v planino in iz planine, prigona in odgona ne glede na vremenske razmere, počutje in žulje (TZ

2012b). Ozaveščanje oziroma ovrednotenje navedenih praks kot kulturne dediščine je prežeto s stvarno čutno prakso. Medtem ko so planšarji neposredni tvorci planinske kulturne dediščine, imajo pooblaščen strokovnjaki, ki delujejo v muzejskih in spomeniškovarstvenih institucijah, Javnem zavodu TNP in v okviru nekaterih lokalnih družbeno-kulturnih subjektov¹³ pri ustvarjanju kulturne dediščine vlogo zgolj na diskurzivni ravni. Ta diskurz (zgolj) konstruira dediščino (njeno reprezentacijo), reji živine, pastirji in sirarji pa dediščino neposredno ustvarjajo.¹⁴ Zaradi vpetosti nekaterih planšarjev v pooblaščen strukturo in splošne ozaveščenosti o dediščinskem (o)vrednotenju različnih planinskih kulturnih prvin pa se razmerji do dediščine pogosto tudi prekrivata oziroma prepletata.

Reprezentacijski vidiki kulturne dediščine so poudarjeni v prvi vrsti v muzeoloških predstavitev dediščine planinske paše in predelave mleka pa tudi v varstvenih prizadevanjih spomeniškovarstvenih ustanov, predstavitev Javnega zavoda TNP in drugih bolj ali manj pooblaščenih zastopnikov in poustvarjalcev kulturne dediščine. Kot skrajni primer tovrstnih dediščinskih konstruktov lahko omenimo evidentiranje Krajinskega parka Fužinarsko-Studorske planine v Register kulturne dediščine (Register kulturne dediščine 2013), da bi se pripravil predlog vpisa na Unescov seznam svetovne dediščine,¹⁵ pri čemer so predlagatelji vpisa spregledali dejstvo, da v eni izmed fužinarskih in studorskih planin, pridruženih

¹³ V Osnutku načrta upravljanja Triglavskega narodnega parka 2014–2023 so kot nosilci in sodelujoči pri ozaveščanju o kulturni dediščini navedeni: Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport s strokovnimi institucijami, Javni zavod TNP, parkovne lokalne skupnosti, raziskovalne ustanove, zainteresirana javnost, nevladne organizacije, odgovorne muzejske ustanove, lastniki zasebnih zbirk in na zadnjem mestu tudi že nosilci dediščine (Načrt upravljanja TNP 2012: 92). Pašne skupnosti so omenjene kot nosilke oziroma kot sodelujoče v okviru operativnega cilja/ukrepa raziskovanja, izobraževanja, ozaveščanja, popularizacije in promocije žive kulturne dediščine v TNP (n. d.: 96).

¹⁴ Na razločke med družbeno produkcijo in družbeno konstrukcijo, v navedenem primeru sicer prostora na območju TNP, je opozoril Matej Vranješ (2008).

¹⁵ Navedena enota naj bi bila že izbrisana, kar pa iz spletnega registra ni razvidno (Register kulturne dediščine 2013). Za opozorilo se zahvaljujem Saši Roškar.

Slika 3. Sirar Gregor Gartner pri pobiranju skute, planina Laz, 2012 (foto: Š. Ledinek Lozej).

krajinskemu parku, tj. na Velem polju, niso nikoli pasli pašni upravičenci iz Studorja in iz Stare Fužine, marveč vedno le iz Jereke in Podjelja ter s Koprivnika.

V nasprotju z nepovezanostjo nekaterih konstruktov planšarske dediščine s stvarnimi planšarskimi praksami, pri čemer je gotovo na prvem mestu bohinjski Kravji bal, pa planšarji tudi takšne dediščinske konstrukte tvorno izrabljajo in preoblikujejo v svoj prid. Tako je rejec živine, ki je na pobudo lokalnega turističnega društva priredil odgon živine v planino, zaposlil

turiste, ki so se udeležili dogodka, s pletenjem cvetnih vencev. Te so živini obesili okoli vratu, rejec pa je obrazložil, da tega sicer ne počnejo, toda turiste so pač morali nekako zaposliti, da niso le gledali praznih rok (Gartner 2013). Še očitnejša je tvorna izraba reprezentacijskih vidikov dediščine, ko spremljamo prakse prevažanja mleka in sira iz doline v planine, kjer se ju v planinskem okolju z jalovo živino pohodnikom prodaja kot planinsko kisló mleko in sir. Planšarji torej svojih praks povečini ne opredeljujejo kot dediščino, marveč jo le producirajo in izrabljajo v svojih preživetvenih strategijah.

Razlika v diskurzivnem in prakticističnem odnosu do planin in planinske dediščine se kaže že v jezikovni rabi, to je v rabi predloga *na* ali *v* in ustreznega sklona. Medtem ko gredo gorniki, pohodniki in turisti *na planino* in odhajajo *s planine*, se odpravi planšar *v planino* in prinese izdelke *iz planine*; planino torej dojema v prvi vrsti kot gospodarsko in šele nato kot topografsko enoto.¹⁶ Dejstvo je, da so rejci živine, ki pasejo v planinah, glavni nosilci in aktivni poustvarjalci raznorodnih prvin (planinske) kulturne dediščine TNP – od ohranjanja gmotne kulturne krajine visokogorskih pašnikov in občasnih naselbin do nesnovnega živinorejskega in sirarskega znanja. To jih postavlja v torišče dediščinskega diskurza, saj s tem pridobijo latentno upravičenost do (so)ustvarjanja dediščine tudi na diskurzivni ravni.

V nadaljevanju prispevka so omenjeni problemi predstavljeni iz vidika razhajanj pa tudi zblíževanj in premoščanj različnih pogledov na prvine in prakse ustvarjanja kulturne dediščine med rejci živine, lastniki stanov, pastirji in sirarji na eni strani ter zastopniki pooblaščenega dediščinskega diskurza in drugih interesov na drugi strani.

Konservatorji in muzealci na eni in večina lastnikov planinskih stanov, ki se ukvarjajo z rejo živine, na drugi strani se razhajajo v pogledu na ohranjanje prvin stavbne dediščine.

¹⁶ Zmotna raba predloga, na katero sta pred skoraj stoletjem oziroma pred pol stoletja opozorila že Henrik Tuma (1924: 80) in Anton Melik (1950: 104–105), je bila uzakonjena v več izdajah *Slovenskega pravopisa* (gl. npr. SP 2001: 1104) in s tem tudi uporabljana pri nekaterih piscih, ki raziskujejo planinsko kulturno dediščino in življenje v planinah.

Medtem ko glavnina lastnikov povsem praktično teži k rabi sodobnih in cenejših gradiv, gradbenih tehnik ter stavbne in notranje opreme, prilagojene sodobnemu načinu življenja, zagovarjajo varuhi dediščine skladno s smernicami konservatorstva in zahtevami Zakona za varstvo kulturne dediščine (Uradni list RS 2008) uporabo dokumentiranih gabaritov, tradicionalnih gradiv in gradbenih tehnik. Ker bi bili preveč togi kulturnovarstveni pogoji v praksi pogosto neupoštevani, so konservatorji odprti oziroma so prisiljeni sprejemati kompromise (Ledinek 1999: 40; TZ 2012b).

Razhajanja med zakonskimi predpisi ter težnjami rejcev živine in lastnikov stanov v planinah so bila evidentirana tudi v zvezi s širjenjem poti do planin. V 6. členu Zakona o Triglavskem narodnem parku (Uradni list RS 2010) so opredeljena tri varstvena območja: prvo oziroma osrednje območje je prednostno namenjeno varstvu in ohranjanju naravnih vrednot, drugo varstveno območje dopušča tradicionalno rabo naravnih virov, za tretje varstveno območje velja ohlapnejši varstveni režim. V prvem varstvenem območju sta tradicionalna paša v urejenih pašnih planinah in ohranjanje s tem povezane kulturne dediščine sicer dopuščeni, prepovedani pa sta, kakor sledi iz 10. točke 15. člena zakona, graditev novih in širjenje sedanjih poti. Ohranjanje mlečnih planin pa je bilo v zadnjih desetletjih 20. stoletja pogosto povezano prav z dostopnostjo planine z motornimi vozili (Senegačnik 1983: 42). Nelegalna širitev poti za dostop z motornimi vozili do planine Krstenica je bila po mnenju nekaterih sogovorcev bistvena za ohranitev paše in predelave mleka ter s tem povezane kulturne dediščine v času splošnega upadanja planinstva v 80. letih 20. stoletja (Ledinek 1999: 66–68). Na drugi strani pa so nekatere druge bohinjske planine, do katerih je bil urejen motoriziran dostop (npr. Goreljek, Uskovnica, Zajamniki), postale počitniška naselja. Pred leti je bila traktorska pot urejena na Dedno polje, huda pa so nasprotja med zagovorniki in nasprotniki ureditve traktorske poti do planin Laz in Ovčarija, pri čemer pa je pomembno, da ne gre za razločke zgolj med rejci živine na eni in zakonodajo na drugi strani, temveč ni enotnega stališča niti med samimi planšarji, lastniki in uporabniki stanov v planini (TZ 2012, 2012b).¹⁷

Pri razhajanjih med planšarji, lastniki in uporabniki stanov trčimo ob vprašanje oddajanja pastirskih stanov v krajši ali daljši najem in vprašanje počitniških bivališč. Zaradi splošne deagrarizacije pa tudi zaradi drugačnih organizacijskih okvirov planinstva mnogi stanovi niso več namenjeni kmetijski dejavnosti. Nekateri so vzdrževani, drugi pa so zapuščeni in propadajo. Sprememba namembnosti sedanjih objektov je zakonsko sicer

¹⁷ Podjetni rejci (domnevno skupaj z Agrarno skupnostjo Stara Fužina-Studor) zagovarjajo ureditev traktorske poti oziroma si prizadevajo s sklicevanjem na nedostopnost planine zagotoviti (so)financiranje (navadno helikopterske) oskrbe planine v skladu z varstvenimi režimi – slednje naj bi zagotavljali ukrepi za ohranjanje poselitve in trajnostni razvoj v Načrtu upravljanja TNP (2012: 102); drugi tradicionalni planšarji pa zagovarjajo stališče, da traktorska pot ni nujna, da se najnujnejše ter skuta in sir lahko pač pritorijo v planino in iz nje. Ob upoštevanju dejstva, da je helikopterski prevoz stvarni pa tudi simbolni prestiž, saj zagotavlja posamezniku poleg oskrbe z vsem potrebnim in nepotrebnim še simbolno in zavidanja vredno *mano*, do katerega je moč postaviti razmerje ali pa ne (TZ 2012), se zdi, da je vprašanje o neogibnosti traktorske poti v konkretnem primeru nebstveno in so v ospredju razmerja med planšarji v planini.

prepovedana (Uradni list RS 2010: 2821), kljub temu pa je med vzdrževanimi stanovi veliko takšnih, ki so preurejeni v počitniška bivališča tako za domačine kot za oddajanje v krajši najem izletnikom, še pogosteje pa v dolgotrajni najem vikendarjem. Prodaja stanov oziroma njihova oddaja, ko prodaja zaradi skupnega lastništva stavbnega zemljišča ni bila mogoča, v nižjih planinah pa tudi prodaja oz. oddaja gospodarskih poslopij, so bile pogosto rešitev za gospodarsko stisko lastnika,¹⁸ v kupnino oziroma najemnino pa je bila lahko všteta tudi ureditev projektne dokumentacije za prenovo objekta (Novak 1984: 352). Vikendarji za vzdrževanje objektov sicer skrbijo pogosto zgledno in skladno s konservatorskimi priporočili, pogosto pa se z oddajo stanu v dolgotrajni najem (zlagoma) spremeni tudi podoba objektov in sčasoma celotnih planin, kakor se je to primerilo na Goreljku, Uskovnici, v Trenti, Vojah in na Zajamnikih. Počitniška bivališča so preglasila kmetijsko dejavnost predvsem v nižjih planinah, prestajah in rovutih, kjer so bili stanovi in/ali seniki postavljeni na lastniških parcelah in je bilo moč prodati ali oddati v dolgotrajni najem stan in/ali senik s pripadajočo parcelo. V visokogorskih planinah pa je (bila) v zasebni lasti zgolj stavba, zemljišče, na katerem je (bila) postavljena, pa je (bilo) bodisi solastniško ali v lasti skupnosti (Koren 2012). Zakonski prepovedi navkljub tovrstne spremembe zaradi kompleksnosti niso v zadostni meri nadzorovane in urejene (Bajuk Senčar 2005: 103–105; Vranješ 2008: 130–150; Roškar 2013).

Oddaja stanov v turistični najem je mogoča le kot dopolnilna dejavnost v planinah. Dopolnilna dejavnost

je z dejansko pašo povezana dejavnost, ki se opravlja na kmetijskem gospodarstvu – planini v času paše in omogoča nosilcem ali nosilkam planinske paše boljše rabo proizvodnih zmogljivosti ter delovne sile na planini. Kot dopolnilna dejavnost se lahko opravljata samo predelava mleka in turizem na planini v največ enem, posebej za to urejenem objektu za vsako od obeh dejavnosti (Uradni list RS 2010).

Podrobnejše značilnosti, obseg in način opravljanja dopolnilne dejavnosti ter dodatne pogoje lahko skladno z 8. odstavkom navedenega 15. člena *Zakona o Triglavskem narodnem parku* predpiše vlada (Uradni list RS 2010; prim. tudi Načrt upravljanja TNP 2012: 186–187). Turizem v planini naj bi se, da bi se izognili množici turistov, izvajal zgolj v enem objektu, ki naj bi bil po zagotovilih odgovornih v Javnem zavodu TNP (Koren 2012; Zakotnik 2012) in sledeč podrobnejši opredelitvi varstvenih režimov v *Osnutku načrta upravljanja* (Načrt upravljanja 2012: 186–187) povezan s kmetijsko dejavnostjo nosilca in to z namenom,

¹⁸ Ob terenski raziskavi smo srečevali predvsem lastnike stanov, ki te oddajajo v kratkotrajni najem turistom zaradi dodatnega zasluzka. Lastnikov stanov, ki so stanove oddali v dolgotrajni najem, nismo srečali, marveč le njihove najemnike, tako da težko ocenjujemo vse motive, ki so vodili v oddajo stanov. V primeru, da sta se najemodajalec in najemnik pogodila za deljeno rabo stanu – v pašni sezoni najemodajalec in v preostalem delu leta najemnik, v čigar najemnino so všteti tudi stroški vzdrževanja in obnove – so najemodajalci svojo odločitev opravičevali s časovno in gmotno stisko. V navedenem primeru se zdi, da najemodajalec in najemnik izmenjuje složno in učinkovito izrabljata planinski stan (Ledinek 1999: 63).

da si kmet – nosilec dejavnosti – pridobi dodatni zaslužek. Zaradi neurejene sektorske zakonodaje v praksi to seveda ne drži, saj agrarna ali pašna skupnost, ki je upravljavec planine, dopolnilne dejavnosti v planini ne more registrirati. Na svoji kmetiji lahko registrirajo dopolnilno dejavnost le kmetje, ki imajo planino v lasti, ali pa člani agrarnih skupnosti s solastniškim deležem v planini (Kralj in Koren 2011: 23; Koren 2012). Ker so dopolnilne dejavnosti v planinah po zakonodaji omejene, je mogoče legalno prespati le v kočah Planinske zveze Slovenije in Javnega zavoda TNP,¹⁹ ilegalno pa seveda tudi v stanovih. V dokumentiranem primeru podjetni posameznik, ki se ne ukvarja s kmetijsko dejavnostjo, ni član agrarne skupnosti in ima stan zgolj v najemu, vendarle uspešno javno oglašuje in trži oddajanje stanu v visokogorski planini, in to v prvem varstvenem območju in brez kakršnih koli posledic. Stavba je v primerjavi z drugimi stanovi v planini zgledno vzdrževana ter za siceršnje planinske razmere nadstandardno opremljena. Zaradi ličnega in prestižnega videza, predvsem pa zato, ker je oglaševalec nekdanji nadzornik Javnega zavoda TNP, je ta stavba nazoren zgled za neskladje med uzakonjenim želenim in dejanskim stanjem. Neskladje, ki je posledica kompleksnosti razmerij med vpletenimi akterji, je za kmete, ki pasejo v planini in si kljub dolgoletnim gospodarskim prizadevanjem težko privoščijo primerljivo obnovo in opremo stavb, na eni strani boleče, na drugi strani pa je zanje priložnost, saj so inšpekcijske službe občinske uprave zaradi različnih meril, ko gre za privilegirane posameznike, primorane spregledati in popuščati tudi v primerih drugih nelegalnih (»črnih«) gradenj v planini.

Poenotenega pogleda ni niti na proizvodnjo in trženje sirarskih proizvodov. V analizi in strategijah kmetijstva Javnega zavoda TNP je zapisano, da je za »današnje kmete planinska paša priložnost, da se s skupinskim delom povečajo izkoristki kmetovanja«, in sicer predvsem s kakovostnimi mlečnimi izdelki, s katerimi so povezani tudi načrtovanje, razvoj in uveljavitev blagovne znamke Izdelano/pridelano v TNP (Kralj in Koren 2011: 24; Načrt upravljanja TNP: 47, 105). Trije siri, bovški sir, tolminc in mohant, so zaradi prizadevanja dejavnih posameznikov, sirarskih in živinorejskih društev zaščiteni z označbo porekla (Uradni list RS 2003: 14081; 2004: 6289; Uradni list EU 20102011a: 14–17; 2011b: 25–28; 2012a: 5–6; 2012b: 2–3).²⁰ Za zaščito mlečnih proizvodov z geografsko označbo so si temeljiteje prizadevali na primorski strani TNP, v prvi vrsti Sirarsko društvo Tolminc in Društvo rejcev drobnice Bovške, ki so uspeli leta 2012 tolminski in bovški sir registrirati na evropski ravni (Perko in Koren 2011; Ur. l. EU 2011a: 14–17; 2011b: 25–28; 2012a: 5–6; 2012b: 2–3). Na gorenjski strani, v Bohinju, je Sirarsko društvo Bohinj prav tako zaščitilo mohant: leta 2004 so ga registrirali na nacionalni ravni, nedavno je bila objavljena tudi

¹⁹ Koče Javnega zavoda TNP in Planinske zveze Slovenije so s (krajinsko)arhitekturnega vidika pogosto spornejše kot nekateri (nedovoljeni oziroma neodobreni) načrti za izboljšanje bivalnih razmer v stanovih.

²⁰ Zaščiteni označba porekla je v rabi za označevanje kmetijskega pridelka oziroma živil, ki v celoti izvirajo z določenega geografskega območja; za izdelavo so surovine pridelane na istem geografskem območju (Gospodarska zbornica Slovenije 2009).

Slika 4. Planina Zajamniki, 2012 (foto: Š. Ledinek Lozej).

Slika 5. Prenovljen hlev v planini Kuhinja, 2011 (foto: Š. Ledinek Lozej).

že vloga za zaščito na evropski ravni (Uradni list RS 2004: 6289; Ogorevc 2007: 72–82; Ravnik 2012).²¹ Po mnenju službe za razvoj v TNP je škoda, da se v Bohinju niso odločili tudi za zaščito in planinsko proizvodnjo bohinskega sira (Koren 2012). Tega je kot »posebno vrsto ementalnega sira« kot blagovno znamko leta 1999 registrirala sirarna v Srednji vasi, danes Bohinjska sirarna v Srednji vasi (Bohinjska sirarna 2013). Pri oglaševanju in trženju bohinskega sira bi bilo po mnenju odgovornih za razvoj v Javnem zavodu TNP precej bolj smiselno kakor graditi blagovno znamko (ta za navrh trži izvirno švicarski sir) nasloniti se na (pol)preteklo tehnologijo predelave in zorenja ter bohinski sir na nacionalni in evropski ravni zaščititi z označbo porekla, kakor je bilo to narejeno za bovški sir, tolminc in mohant (Koren 2012).

Zaščiten oznaka porekla je kljub poudarjanju avtohtonosti in tradicionalnosti navedenih sirarskih proizvodov obenem tudi korak k poenotenju in standardizaciji krajevnih različnih sirarskih proizvodov. Standardizacija sirarskih proizvodov naj bi zagotovila enoten okus in enotno podobo proizvodov za tržišče (Grasseni 2011) in je zato neločljivo povezana s ponudbo sirarskih proizvodov na tržišču (Viazzo in Woolf 2002).²² Nakup izdelka z označbo porekla zagotavlja porabniku natančno določen okus, teksturo in obliko. Na drugi strani pa je za proizvajalce (lahko) postopek in zagotavljanje standardov označbe porekla (pre) obsežen finančni, časovni in siceršnji vložek. Zato ne preseneča dejstvo, da so predvsem v tistih bohinskih planinah, ki ležijo ob utrjenih turističnih magistralah v bližini Triglava in na Pokljuki sirarji iz tržnih razlogov bolj naklonjeni pripravi manjših hlebov poltrdega sira – zorijo namreč hitreje kakor veliki hlebci bohinskega sira – kot tudi nekaterih drugih mlečnih proizvodov (npr. kisló mleko in maslo), saj jih je lažje neposredno tržiti v planini. V jesenskem času pa izdelujejo mohant, ne toliko za prodajo kakor za samooskrbo (Gartner 2012; Koren 2012; Ravnik 2013).²³ Medtem ko je za predstavnike pooblaščenega dediščinskega diskurza razumljivo, da so naklonjeni izdelkom, osnovanih na (pol)preteklih tehnologijah proizvodnje ter z dodano vrednostjo označbe porekla in kulturne dediščine, pa lahko neskladja v identifikaciji s sirarskimi proizvodi z označbo porekla med planšarji na Tolminskem na eni strani ter v Bohinju na drugi strani pripišemo prav njihovemu praktičističnemu odnosu do dediščine. Če je geografska označba tolminca preglasila dotedanjo uveljavljeno blagovno znamko Tolminc Mlekarne Planika v Kobaridu in omogočila tržno

²¹ Vloga je bila v *Uradnem listu EU* objavljena vloga nedavno, 6. 6. 2013. Za opozorilo se zahvaljujem Moniki Ravnik iz Sirarskega društva Bohinj.

²² Standardizaciji sirarskih proizvodov lahko na navedenem območju sledimo od druge polovice 19. stoletja, ko sta si goriška in kranjska kmetijska družba prizadevali na Tolminskem in v Bohinju uvesti za tisti čas sodobno sirarstvo po švicarskem vzoru, proizvodnjo ementalerija in groyerja ter sta v ta namen povabili tudi švicarskega strokovnjaka Tomaža Hitza (Valenčič 1990).

²³ Trženja sirarskih proizvodov so se dotaknili tudi nekateri projekti, ki so potekali pod okriljem Javnega zavoda TNP, Kmetijsko-gozdarske zbornice Slovenije in Sirarskega društva Tolminc, npr. Revitalizacija planin v Zgornjem Posočju, Turistična sirarska pot in Usposobljena delovna sila – predpogoj za razvoj ter povezovanje turizma, kmetijstva in naravovarstva na planinah zgornjega Posočja, ki so imeli za cilj vzpostavitev sirarskih poti pa tudi izobraževanje za sirarje in prenovo sirarn (Roškar 2007: 58).

konkurenčnost tudi drugim proizvajalcem na Tolminskem, pa so predelovalci mleka v manj številnih in predvsem manjših bohinjskih planinah zaznali priložnost v neposrednejšem in takojšnjem trženju izdelkov turistom.

Kljub navedenim razločkom in neskladjem je mogoče na podlagi upravljaljskih ciljev ter varstvenih in razvojnih usmeritev ugotoviti, da je Javni zavod TNP naklonjen ohranjanju pašništva in predelave mleka v planinah. Kljub temu pa je v očeh planšarjev pogosto *dežurni krivec* za vse omejitve in prepovedi, in sicer zaradi nekaterih napačnih odločitev v preteklosti – taki sta bili npr. prepoved planinske paše po ustanovitvi predhodnika današnjega parka v prvi polovici 20. stoletja²⁴ in oblikovanje lovišča za (politične) izbrance v 60. in 70. letih 20. stoletja – ter zaradi prepovedi, ki niso omejene zgolj na območje TNP, npr. prepoved paše v gozdovih ali graditev brez gradbenega dovoljenja, so pa zaradi parkovnih nadzornikov prej evidentirane in prijavljene (Gartner 2012; Koren 2012). Takšen odnos opazimo, čeprav si v upravljaljskem načrtu in smernicah Javni zavod TNP prizadeva za ohranjanje in pospeševanje planšarstva ter za upoštevanje planšarjev kot sogovorcev pri načrtovanju upravljanja, pri varstvenih in razvojnih usmeritvah. Seveda se pri tem postavlja vprašanje o zastopstvu planšarjev in njihovih interesov. Z *Zakonom o ponovni vzpostavitvi lokalnih skupnosti ter vrnitvi njihovega premoženja in pravic* (Uradni list RS 1994: 233) so bila zemljišča s pripadajočimi pašnimi pravicami, ki so bila leta 1947 nacionalizirana (*Uradni list LRS* 1947: 332; 1956: 61–64; 1965: 109–112),²⁵ vrnjena v last in upravljanje vknjiženim pašnim upravičencem. Zakon je v praksi prinesel dve težavi: prva se je nanašala na pašo živine nevknjiženih pašnih interesentov,²⁶ druga pa na zastopanje planinskih interesov,

²⁴ V dvajsetih letih 20. stoletja, ko je bil v Dolini triglavskih jezer ustanovljen predhodnik današnjega parka, je bila najprej prepovedana planinska paša v volovski planini Lopučnica (Ledinek 1999: 38).

²⁵ Prim. 5. op.

²⁶ V preteklosti so bila razmerja med lastniki in uporabniki planin mnogovrstna: od servitutnih in zakupnih do skupnih in solastniških planin, ki so nastale po zemljiški odvezi v drugi polovici 19. stoletja (Novak 1955). V primeru solastniških planin je bil na kmetijo vezan t. i. priposestvovalski delež, od katerega je bil odvisen obseg pravic (tj. dovoljeno število živine, ki se pase v planini, in količina lesa za sečnjo) ter dolžnosti (npr. število oddelanih dni pri vzdrževanju dostopnih poti in kalov). Po 2. svetovni vojni so bile planine nacionalizirane in so prešle v upravljanje agrarnih skupnosti (Uradni list LRS 1947: 332; 1956: 61–64; 1965: 109–112), v katerih pa so imeli pravico do paše vsi pašni interesenti v okviru krajevnih ljudskih odborov (kasnejših krajevnih skupnosti) in ne zgolj (so)lastniki pašnih deležev, kot je bilo to urejeno v predvojnih srenjah. V veliki meri so se pašni interesenti sicer prekrivali s predhodnimi pašnimi upravičenci, z družbenogospodarskimi spremembami pa so se spremenila tudi razmerja. Z *Zakonom o denacionalizaciji* (Uradni list RS 1991: 1094) in poznejšim *Zakonom o ponovni vzpostavitvi lokalnih skupnosti ter vrnitvi njihovega premoženja in pravic* (Uradni list RS 1994: 233) so bile posestne pravice v planinah vrnjene upravičencem oziroma njihovim dedičem, pri čemer so sledili prvemu zakonu, po drugem pa so jih dodelili ponovno nastalim agrarnim skupnostnim in prek njih po solastniških deležih upravičencem oziroma njihovim pravnim naslednikom. Prišlo je do neskladij, kajti nemalokrat se vknjiženi člani agrarnih skupnosti oziroma njihovi (pogosto številni) pravni nasledniki niso več ukvarjali s kmetijsko dejavnostjo (Koren 2012), na drugem bregu pa so bili pašni interesenti, ki so se ukvarjali s kmetijstvom, a niso bili člani agrarnih skupnosti. Pri neueveljavljenem vračanju lastninske pravice članom, njihovim dedičem oziroma pravnim naslednikom je, sledeč dopolnitvi zgoraj navedenega zakona (Uradni list RS 22/1997: 1287), lastninska pravica ostala oziroma

in sicer tako v upravnih postopkih kot tudi v širši javnosti. Agrarne skupnosti ne morejo formalnopravno zastopati planšarskih interesov, ker niso pravni subjekt, tako da zahteva kateri koli upravni postopek pridobitev soglasja vseh članov agrarnih skupnosti. To pa je nemogoče v primerih, ko vračila priposestvovalskih pravic niso bila uresničena, saj za to ni bilo interesa (TZ 2012b; Roškar 2013).²⁷ Dopolnitev zakona o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti iz leta 2011 je nekoliko olajšala sprejem nekaterih odločitev v javnem interesu, saj je to mogoče že na podlagi soglasja treh četrtin članov agrarne skupnosti glede na njihove solastniške deleže (*Uradni list RS* 2011: 3726). Še posebej hude so (bile) težave zaradi obveznih soglasij solastnikov pri urejanju dokumentacije pri prenovi poškodovanih planinskih stavb po potresu v Posočju konec 90. let prejšnjega stoletja in pri črpanju sredstev iz evropskih projektov. Spodbudno pa je, da je v številnih primerih (npr. pri postavitvi sončne elektrarne na sirarni v planini Krstenica, popotresni obnovi sirarne v planinah Sleme in Kuhinja, pridobivanju sredstev iz ukrepov za razvoj podeželja) zainteresiranim rejcem ter agrarnim in/ali pašnim skupnostim v sodelovanju z Javnim zavodom TNP, odgovornimi resornimi ministrstvi (Ministrstvo za infrastrukturo in prostor, Ministrstvo za kmetijstvo in okolje, Ministrstvo za kulturo RS), območnima entama ZVKDS, upravnimi entami in lokalnimi skupnostmi uspelo sodelovati ter razrešiti in/ali premostiti zakonske zadrege pri uspešnem pridobivanju državnih in evropskih sredstev (Kranjc 2007; Čertič in Domevšček 2011: 11–12; TZ 2011; 2012b; Koren 2012; Roškar 2013).

Ne le v upravnih postopkih, zastopstvo planšarjev je pogosto nedoločno tudi pri načrtovanju upravljanja TNP in nasploh v javnih razpravah. Člani agrarnih skupnosti so pogosto zgolj lastniki pašnih pravic (in stanov) v planinah in ni nujno, da se še ukvarjajo s planinsko pašo. Nagovorjeni zastopniki – predsedniki agrarnih skupnosti – torej ne prihajajo iz vrst dejanskih kmetovalcev, ki pasejo v planinah, marveč so funkcionarji, ki zastopajo interese posameznikov, ti pa so drugačni od interesov ljudi, ki v planinah dejansko gospodarijo (TZ 2012b). Kljub načrtom, ki so planšarstvu načeloma naklonjeni tako iz vidika gospodarskega razvoja kot tudi ohranjanja kulturne dediščine,²⁸ in kljub prizadevanjem javnega zavoda in

---

postala last občine, ki naj bi zagotovila izvajanje pravice drugim ter novim članom agrarnih skupnosti. Pri tem naj bi »imeli prednost člani sedanjih skupnosti, ki imajo pravice v skladu s poglavjem o skupnih pašnikih v zakonu o kmetijskih zemljiščih ... in se jim pri tem vštevajo vloženo delo, vlaganja v zemljišča ter koristi od skupne paše« (*Uradni list RS* 1997: 1287). S tem je bila uporaba skupnih pašnikov omogočena tudi pašnim interesentom, ki niso bili vknjiženi v zemljiško knjigo. Tudi sicer je bilo v denacionalizacijskem postopku lastništvo lahko preneseno na lokalno skupnost, ki je v nadaljevanju dala planino v upravljanje pašni ali agrarni skupnosti. Kljub temu da je slednje omogočilo učinkovitejšo izvajanje upravnih postopkov, predvsem v primerih črpanja državnih in evropskih sredstev, so se upravičenci raje odločali za vpis svojih solastniških deležev v zemljiško knjigo (Koren 2012).

²⁷ Vrhunec naj bi bil primer 160 solastnikov, vpisanih pod eno parcelno številko, ki obsega območje šestih bohinjskih planin (Roškar 2013).

²⁸ »Ohranjanje kulturne dediščine je temelj identitete in prepoznavnosti območja TNP. Nosilci kulturne dediščine so ozaveščeni o njenem pomenu in tudi s pomočjo spodbud aktivno sodelujejo pri njenem ohranjanju. Z usklajevanjem razvojnih in varstvenih interesov se zagotovi skladna namenska raba prostora, ki omogoča ohranjanje krajine« (Načrt upravljanja TNP 2012: 91).

drugih resornih ustanov, prepoznanim med planšarji in rejci živine,²⁹ so dejanski rejci živine in predelovalci mleka v planinah zaradi neurejenih formalnih razmerij in (ne)zastopstva (nehote) pogosto spregledani. Tisti, ki ustvarjajo podobe in normative planšarstva, in tisti, ki dejansko pasejo in sirarijo v planinah, ostajajo – prvič zaradi razločka v izkustvu in drugič zaradi vprašanja zastopstva – na dveh bregovih; na drugi strani pa se vendarle zdi, da so planšarji kot tvorni subjekt, ki s svojo dnevno prakso ustvarja pretežni del sodobne planšarske dediščine (in jo mestoma tudi izrablja v svojih preživetvenih strategijah), kljub navedenim problemom glede zastopstva in različnih razmerij moči čedalje bolj upoštevan subjekt v dolgoročnih varstvenih in razvojnih usmeritvah in strategijah TNP.³⁰ In to prav zaradi latentnega, a nespregledljivega kapitala, ki jim ga podeljujejo prav neposredna udeležnost, izkustvo in tvornost v razmerju z dediščinskimi konstrukti.

VIRI IN LITERATURA

Bajuk Senčar, Tatiana

2005 *Kultura turizma. Antropološki pogled na razvoj Bohinja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Bohinjska sirarna

2013 Zaščitni znak (http://www.sir.si/zascitni_znak.html, 15. 4. 2013).

B. n. a.

1874 V društvu je moč. *Soča. Glasilo slovenskega političnega društva goriškega za brambo narodnih pravic* 4 (47), 19. 11.: 4.

Certificirani proizvajalci zaščitenih kmetijskih pridelkov in živil

2010 Priloga k certifikatu št. CP-015 za sir Mohant z zaščiteno označbo porekla (ZOP) (http://www.mko.gov.si/fileadmin/mko.gov.si/pageuploads/podrocja/Varna_in_kakovostna_hrana_in_krma/zascitni_kmetijski_pridelki/Certifikati/Mohant.pdf, 17. 3. 2013).

Cevc, Tone

1984 *Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem. Kulturnozgodovinski in etnološki oris*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

2000 *Lončene posode pastirjev. Sklede in latvice iz poznega srednjega in novega veka iz planin v Kamniških Alpah*. Ljubljana: ZRC SAZU.

2003 Kontinuiteta antične pašne tradicije v Kamniških Alpah. *Traditiones* 32 (1): 7–19.

2004 Sirarjenje v planinah v Kamniško-Savinjskih Alpah v luči arheoloških najdb in zgodovinskih virov. *Traditiones* 33 (1): 57–82.

2006 Kdaj so začeli v planinah sirariti? Po sleh arheoloških najdb in zgodovinskih virov do spoznanj o začetkih sirarjenja v planinah na Slovenskem. V: Cevc, Tone (ur.), *Človek v Alpah. Desetletje (1996–2006) raziskav o navzočnosti človeka v slovenskih Alpah*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 242–258.

Čertič, Pavel in Peter Domevšček

2008 Planina Kuhinja je oživela. *Epicenter* 9 (9): 11–12.

²⁹ V prvi vrsti so prepoznane denarne spodbude za živino, ki se pase v planini, za rejo cik, vzdrževanje grbinastih travnikov, obnovo stavbne dediščine in druge infrastrukturne investicije, ki pa se jih zaradi razmeroma zapletenega birokratskega vodenja pogosto tudi bojijo.

³⁰ V tem oziru je povedno vključevanje različnih deležnikov na forumih zainteresirane javnosti, delavnicah in delovnih sestankih s predstavniki parkovnih lokalnih skupnosti pri pripravi načrta upravljanja TNP (Triglavski narodni park 2011).

Gartner, Gregor

2012 Transkript pogovora z Gregorjem Gartnerjem, rejcem živine iz Studorja (28. 5. 2012). ISN ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica.

Gospodarska zbornica Slovenije

2009 Geografsko poreklo (http://www.gzs.si/slo/panoge/zbornica_kmetijskih_in_zivilskih_podjetij/nacionalna_zakonodaja/16368, 17. 3. 2013).

Grasseni, Cristina

2011 Re-inventing Food: Alpine Cheese in The Age of Global Heritage. *Anthropology of Food* 8 (<http://aof.revues.org/6819>, 6. 7. 2013).

Knific, Vlado

1995 Ohranjanje pašnih planin in varstvo planšarskih objektov v Sloveniji. V: Cevc, Tone (ur.), *Planšarske stavbe v vzhodnih Alpah. Stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine*. Ljubljana: ZRC SAZU, 206–216.

Koren, Davorin

2006 *Mlečne planine v Zgornjem Posočju. O življenju in gospodarjenju na planinah s predelavo mleka*. Bled: Javni zavod Triglavski narodni park.

2012 Transkript pogovora z Davorinom Korenom, odgovornim za razvoj v Javnem zavodu TNP (11. 5. 2012). ISN ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica.

Kralj, Tomaž in Davorin Koren

2011 *Izbodišča za načrt upravljanja Triglavskega narodnega parka 2012–2022. Analiza stanja kmetijstva*. Bled: Javni zavod Triglavski narodni park (http://www.tnp.si/images/uploads/Analiza_kmetijstva.pdf, 15. 3. 2013).

Kranjc, Špela

2007 *Čezmejna sirarska pot*. (Dornberk): ViTel. Video DVD (23 min., 14 sek.), barve, zvok.

Ledinek Lozej, Špela

1999 *Planina Krstenica. Diplomaska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

2002 Pričevanja o nekdanji ureditvi in življenju v planini Krstenica. *Traditiones* 31 (1): 69–90.

2012 Planšarstvo. Predstavitev primera paše in predelave mleka v visokogorski bohinjski planini Krstenica. V: Porenta, Tita in Tercelj Otorepec, Mojca (ur.), *Etnologija in slovenske pokrajine. Gorenjska*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 109–121 (<http://www.sed-drustvo.si/upload/files/content/zbornik-Etnologija%20in%20slovenske%20pokrajine-internet.pdf>).

Lukan Klavžer, Tea idr. (ur.)

2012 *Izbodišča za načrt upravljanja Triglavskega narodnega parka 2012–2022. Podatki o kulturni dediščini z oceno stanja*. Bled: Javni zavod Triglavski narodni park (http://www.tnp.si/images/uploads/Kulturna_dediscina.pdf, 15. 3. 2013).

Marsano, Matteo

1932 *I pascoli alpini dell'Alto e Medio Isonzo*. Gorizia: Cattedra Ambulante d'Agricoltura per la Provincia di Gorizia.

Melik, Anton

1950 *Planine v Julijskih Alpah*. Ljubljana: SAZU.

Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport

2013 Seznam registriranih enot žive kulturne dediščine (http://www.mizs.gov.si/si/storitve/kultura/razvidi_evidence_in_registri/register_zive_kulturne_dediscine/seznam_registriranih_enot_zive_kulturne_dediscine/, 15. 4. 2013).

Ministrstvo za kulturo

2008 Priročnik pravnih režimov varstva, ki jih je treba upoštevati pri pripravi planov in posegih v območja kulturne dediščine (http://giskds.situla.org/evrdd/P_11_11_02.htm#IIaaa, 15. 4. 2013).

Načrt upravljanja TNP

2012 *Načrt upravljanja Triglavskega narodnega parka 2014–2023. Dopolnjeni osnutek z dne 29. oktobra 2012* (http://www.tnp.si/images/uploads/Dopolnjeni_osnutek_NU_20121029_www.pdf).

Novak, Anka

1984 Triglavski narodni park in domačini. *Planinski vestnik* 84 (8): 351–355.

1985 Planšarstvo in pašne planine na gorenjski strani TNP. V: Fabjan, Ivan (ur.), *Triglavski narodni park. Vodnik*. Bled: Triglavski narodni park, 147–160.

1987 Planinsko sirarstvo. V: Dežman, Jože (ur.), *Bobinjski zbornik*. Radovljica: Skupščina občine, 73–85.

Novak, Vilko

1955 Odkup in ureditev služnostnih pravic v Bohinju. V: *Zbornik Filozofske fakultete* 2: 259–315.

1961 Die Stellung des Alpwesens in Slovenien zwischen dem germanischen und romanischen Raume. *Volkskunde im Ostalpenraum. Alpes Orientales* 2: 123–134.

Perko, Bogdan in Davorin Koren

2011 Specifikacija za Tolminc. Tolmin: Sirarsko društvo Tolminc (http://www.mko.gov.si/fileadmin/mko.gov.si/pageuploads/podrocja/Varna_in_kakovostna_hrana_in_krma/zaciteni_kmetijski_pridelki/Specifikacije/TOLMINC_januar_2012.pdf, 1. 7. 2013).

Petek, Franci

2005 *Spremembe rabe tal v slovenskem alpskem svetu*. Ljubljana: Založba ZRC.

Petek, Franci in Mimi Urbanc

2007 Skupna zemljišča v Sloveniji. *Geografski vestnik* 79 (2): 41–62.

Potthoff, Kerstin idr.

2013 Land-use Changes in Mountains: A Comparative Analysis of Norway and Slovenia with a Focus on Livestock Grazing and Tourism. V: van der Vaart, Jacob (ur.), *Aspects of European Landscape Change. 2012 PECSRL Proceedings*. Leeuwarden: Fryske Akademy (v tisku).

Povše, Fran

1878 Živinorejcem in sirarjem. *Soča. Glasilo slovenskega političnega društva goriškega za brambo narodnih pravic* 8 (33) (16. 8. 1878): 3.

Ravnik, Monika

2012 Specifikacija za mohant (http://www.mko.gov.si/fileadmin/mko.gov.si/pageuploads/podrocja/Varna_in_kakovostna_hrana_in_krma/zaciteni_kmetijski_pridelki/Specifikacije/MOHANT_SP_EU.pdf, 1. 7. 2013).

2013 Zapis telefonskega pogovora z Moniko Ravnik, predsednico Sirarskega društva Bohinj (3. 7. 2013). ISN ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica.

Register kulturne dediščine

2013 Iskanje enot nepremične dediščine (<http://giskd2s.situla.org/rkd/Zacetek.asp>, 18. 3. 2013; 15. 4. 2013).

Roškar, Saša

2007 *Študija izvedljivosti tematskih poti Gorenjske*. Kranj: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Kranj (http://www.bsc-kranj.si/resources/files/doc/tematske_poti/STUDIJA_IZVEDLJIVOSTI_TEMATSKIH_POTI_GORENJSKE.pdf, 17. 3. 2013).

2013 Telefonski pogovor in elektronsko dopisovanje s Sašo Roškar, konservatoriko na ZVKDS, OE Kranj (18. 3. 2013, 15. 4. 2013). ISN ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica.

Senegačnik, Jurij

1983 Nekatere značilnosti najnovejšega razvoja planinskega gospodarstva. *Geographica Slovenica* 14: 38–43.

SP (Slovenski pravopis)

2001 *Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU.

Spiller-Muys, Fran (ur.)

1926 *Planšarstvo in kmetijstvo na naših planinah*. Ljubljana: Kmetijska tiskovna zadruga v Ljubljani.

TZ (Terenski zapis)

2011 Terenski zapis avtorice na obhodu podkrnskih planin Kuhinja, Kašina in Leskoviča in tolminskih planin Sleme, Medrje in Pretovč z Miho Lipuščkom (19. 7. 2011). ISN ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica.

2012 Terenski zapis avtorice iz planine Laz, teren s Sašo Roškar (4.–6. 7. 2012). ISN ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica.

2012a Terenski zapis avtorice iz planine Goreljek, teren s Sašo Roškar (28. 5. 2012). ISN ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica.

2012b Terenski zapis avtorice s 6. sestanka delovne skupine etnologov konservatorjev na Pokljuki (26. 9. 2012). ISN ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica.

2013 Terenski zapis avtorice iz planine Javornik, terenski obisk ob odprtju obnovljene sirarne (5. 7. 2013). ISN ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica.

Triglavski narodni park

2011 Proces priprave načrta upravljanja in vključevanja deležnikov (http://www.tnp.si/images/uploads/proces_priprave_NU_iz_letaka.PDF, 14. 3. 2013).

Tuma, Henrik

1918 *Pregled goriških planin 1918 po nalogu zavoda za vzpostavitev Goriške*. Rokopis iz Arhiva dr. Henrika Tume. Raziskovalna postaja ZRC SAZU v Novi Gorici.

1924 Naše planine. *Jadranski almanah* (1924): 76–94.

Uradni list Evropske unije

2011a Objava vloge na podlagi člena 6 (2) Uredbe Sveta (ES) št. 510/2006 o zaščiti geografskih označb in označb porekla za kmetijske proizvode in živila. C 185/06/2011 (25. 6.): 14–17.

2011b Objava vloge na podlagi člena 6 (2) Uredbe Sveta (ES) št. 510/2006 o zaščiti geografskih označb in označb porekla za kmetijske proizvode in živila. C 364/10/2011 (14. 12.): 25–28.

2012a Izvedbena uredba Komisije (EU) št. 187/2012 z dne 7. marca 2012 o vpisu imena v register zaščitene označbe porekla in zaščitene geografske označbe (Tolminc (ZOP)). 69/2012 (8. 3.): 5–6.

2012b Izvedbena uredba Komisije (EU) št. 753/2012 z dne 14. avgusta 2012 o vpisu imena v register zaščitene označbe porekla in zaščitene geografske označbe (Bovški sir (ZOP)). L 223/2012 (21. 8.): 2–3.

2013 Objava vloge v skladu s členom 50 (2) (a) Uredbe (EU) št. 1151/2012 Evropskega parlamenta in Sveta o shemah kakovosti kmetijskih proizvodov in živil. 160/05/2013 (6. 6.): 7–10.

Uradni list Ljudske republike Slovenije

1947 Zakon o agrarnih skupnostih. 4 (52)/1947 (20. 12.): 332.

1956 Zakon o upravljanju in o gospodarjenju s premoženjem bivših agrarnih skupnosti. 13 (7)/1956 (15. 3.): 61–65.

Uradni list Republike Slovenije

1991 Zakon o denacionalizaciji. 1 (27)/1991 (29. 11.): 1094.

1994 Zakon o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti ter vrnitvi njihovega premoženja in pravic. 4 (5)/1994 (4. 2.): 233.

1997 Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti ter vrnitvi njihovega premoženja in pravic (ZPVAS-C). 7 (22)/1997 (18. 4.): 1287.

2003 Pravilnik o označbi geografskega porekla Tolminc. 13 (101)/2003 (21. 10.): 14081.

2004 Pravilnik o označbi geografskega porekla Bovški sir; Pravilnik o označbi geografskega porekla Mohant. 14 (47)/2004 (30. 4.): 6289.

2008 Zakon o varstvu kulturne dediščine. 18 (16)/2008 (15. 2.): 1121.

2010 Zakon o Triglavskem narodnem parku. 20 (52)/2010 (30. 6.): 7697.

- 2011 Zakon o dopolnitvi Zakona o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti ter vrnitvi njihovega premoženja in pravic. 21 (87)/2011: 3726.
- Uradni list Socialistične republike Slovenije
1965 Zakon o razpolaganju s premoženjem bivših agrarnih skupnosti (prečiščeno besedilo). 22 (7)/1965 (25. 2.): 109–112.
- Valenčič, Vlado
1990 Začetki organizacije našega mlekarstva. *Kronika* 38 (1–2): 30–43.
- Viazzo, Pietro in Stuart Woolf (ur.)
2002 *Formaggi e mercati. Economie d'alpeggio in Valle d'Aosta e Haute-Savoie*. Le Chateau: Aosta.
- Vojvoda, Metod
1967 *Spreminjanje gospodarskih funkcij in fiziognomije sezonsko poseljenega pasu v Slovenskih Alpah v zadnjih desetih letih*. Ljubljana: tipkopis.
- 1995 Geografska oznaka planinskega gospodarstva v Bohinju. V: Cevc, Tone (ur.), *Planšarske stavbe v vzhodnih Alpah. Stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine*. Ljubljana: ZRC SAZU, 12–24.
- Vranješ, Matej
2008 *Prostor, teritorij, kraj. Produkcije lokalnosti v Trenti in na Soči*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Zakotnik, Igor
2012 Zapis telefonskega pogovora z Igorjem Zakotnikom, vodjem strokovne službe v Javnem zavodu TNP (6. 12. 2012). ISN ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica.
- Zakotnik, Igor in Andrej Arih
2012 *Triglavski narodni park. Začasne upravljaljske smernice Triglavskega narodnega parka*. Bled: Triglavski narodni park (http://www.tnp.si/news/more/zaasne_upravljaljske_smernice_tnp/, 15. 3. 2013).

GRAZING AND DAIRYING IN THE MOUNTAIN PASTURES OF TRIGLAV NATIONAL PARK: CULTURAL HERITAGE AND CURRENT QUESTIONS

Mountain pasturing has existed in the Alps already since prehistoric times through to the present day. Archaeological findings and the etymology of toponyms, pasture and dairying expressions prove the existence of pasturing in the present area of the Triglav National Park (TNP) in pre-Roman and Roman times as well as the practice of milk processing since the Middle Ages at the latest. Mountain pasturing and processing of milk evolved in modern times. In the second half of the 19th century and in the first half of the 20th century, these practices became a very important part of animal husbandry in mountainous regions. The efforts to render farming and milk processing in Alpine pastures more efficient are evident in the organisation of dairy courses and in the joint organization of milk processing in the framework of dairy cooperatives. Mountain pasturing has declined in the second half of the 20th century due to diverse socio-economic factors, but mainly because of urbanization and de-agrarization processes. However, grazing and cheese making have remained present in some mountain pastures. There are several dairy mountain pastures in the southern littoral part of TNP: Lom, Podkuk, Polog, Pretovč, Razor, Stador, Sleme and Medrje in the Tolmin region, Leskovica, Kašina, Kuhinja, Zaslap and Zaprikraj in the Kobarid

region and Duplje, Loška Koritnica and Mangrt in the Bovec region. Intensive urbanization, de-agrarization and development of tourism and forestry have caused the reduction of dairy pastures in the northern Carniola part of TNP. In fact there are only five high mountain dairy pastures left in the region of Bohinj, namely Konjščica, Laz, Krstenica, Velo polje and Zadnji Vogel, which was revitalized two years ago.

Several elements of cultural heritage are connected with dairy mountain pasturing, from tangible to intangible heritage as well as in the form of cultural landscapes; according to the Cultural Heritage Protection Act, these elements are classified either as real estate, movable or living cultural heritage. Some of the mountain pastures have been valorized as national or local monuments or have been merely inscribed in the Register of Cultural Heritage as rural settlements or cultural landscape. Objects connected with life and work of herdsmen are presented as movable cultural heritage in several museums or collections within the range of TNP or on its margin. Even though there are no entries in the Register of the Living Cultural Heritage connected with Alpine pasturing, The Platform Management Plan of TNP mentions rich idiomatic expressions, folk tourist events, herdsmen work customs; in addition, diverse estate and organizational relations among owners, herdsmen and cheesemakers as well as the rich knowledge on animal husbandry and dairying could be included here. In Alpine pastures, milk is processed into several hard cheeses, cottage cheese, butter, buttermilk and sour milk. Bovec cheese and Tolminc were awarded with the protection designation of origin at the European level and Mohant cheese on the national level. The elements of cultural heritage mentioned above were awarded the status of cultural heritage in the framework of authorized heritage discourse. Herdsmen, cheese makers and cattle owners have a different connection with elements of cultural heritage, since they can be understood as heritage practitioners. The fact they are also producers of cultural heritage positions them at the center of the field of the heritage discourse, providing them a latent power as well as a sense of legitimacy for participation in heritage discourse.

Finally, the author discusses current issues of dairy mountain pasturing and its cultural heritage and identifies existing differences and modes of reconciling said differences in understandings and experiences of existing stakeholders, from directly involved agents to representatives of public interest. The main focus will be on the diverse opinions concerning the preservation of architectural heritage, the construction and widening of existing roads, the renting out of residences to tourists and weekenders, the production and marketing of dairy products and the activities of mountain pastures' dairy farmers in the administrative procedures and management plan of the TNP as well as in the field of public discourse.

Dr. Špela Ledinek Lozej, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC
SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, spela.ledinek@zrc-sazu.si